

ESARETTEN ÖZGÜRLÜĞE: TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA AZATLI KÖLELERİN SOSYOEKONOMİK VE HUKUKİ STATÜLERİ

FROM BONDAGE TO FREEDOM: SOCIO-ECONOMIC AND LEGAL STATUS
OF FREED SLAVES IN THE ANATOLIAN SELJUKS

ZEHRA ODABAŞI*

Sorumlu Yazar

Öz

Türkiye Selçuklu Devleti'nde köle azat etmek geleneksel bir uygulamadır ve bu dönemde azatlı kölelerin toplum içine entegre olmaları sosyal tarih açısından son derece önemli bir süreçtir. Selçuklu toplumunun önemli bir parçası haline gelen azatlı köleler mal ve mülk sahibi olabilmenin yanında, devlet kademesinde nüfuzlu bir konuma erişebilmiş, tüccarlık yapabilmiş, vakıflar kurmuş, hatta gulâm sahibi dahi olabilmıştır. Sadece azat edilmiş köle kökenli emirler değil, sıradan azatlı kadın ve erkek cariyeler de hür insan statüsünde mal ve mülk sahibi olarak vakıflar inşa ettirmişlerdir. Selçuklu Devleti'nde özellikle vakıf kuran azatlı kölelerin vakfiyelerinden hareketle, azatlı kölelerin toplumsal hayatın hangi boyutunda ne şekilde bulduklarını tespit etmek mümkün olabilmektedir. Dönemin arşiv kayıtları her ne kadar sınırlı olsa da kişiler arasındaki mülk geçişleri, vasiyet, alacak-verecek ilişkileri, ev ve arsa alım-satımı ve şahitlik gibi meseleler ile ilgili kayıtlar konunun aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, azat edilen kölelerin toplumda kabul görme düzeylerini ve sosyo-ekonomik durumunu vakfiyelere, mülk satış belgelerine, temliknâme ve dönemin diğer kaynaklarına dayanarak ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Selçukluları, Azatlı köle, Gulâm, Temlik, Emîr.

Abstract

In the Anatolian Seljuks, slave emancipation was a traditional practice, and the integration of freed slaves into society during this period is an extremely important process in terms of social history. Having become an important part of Seljuk society, freed slaves were not only able to own property and possessions, but also to hold influential positions at the state level, work as merchants, establish waqfs, and even own ghulams. Not only emirs of freed slave origin, but also ordinary freed male and female concubines and freed slaves built waqfs as property owners with the status of free people. Based on the waqf charters of freed slaves who established foundations in the Anatolian Seljuk State, it is possible to determine in which dimension of social life freed slaves were involved and how. Although the archival records of the period are limited, records related to property transfers between individuals, wills, credit and debit relations, the purchase and sale of houses and land, and witness testimonies help to shed light on the subject. The aim of this study is to reveal the level of social acceptance and socio-economic status of freed slaves based on waqf charters, property sales documents,

Araştırma Makalesi / Künye: ODABAŞI, Zehra. "Esarettten Özgürlüğe: Türkiye Selçukluları'nda Azatlı Kölelerin Sosyoekonomik ve Hukuki Statüleri". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 113 (Mart 2025), s. 331-350. <https://doi.org/10.60163/tkhebvva.1605817>

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/TÜRKİYE, E-mail: ze.odabasi17@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1890-4289.

assignments, and other sources of the period.

Key Words: Anatolian Seljuks, Freed slave, Ghulam, Assignment, Emir.

Giriş

Geçmişin zorlayıcı hayat şartları, insan gücüne ihtiyaç duyan toplumların savaş esirlerini köleleştirerek çeşitli alanlarda istihdam etmelerine neden olmuştur. Orta Çağ'da bu kurum hem kaynaklarını hem de kullanım alanlarını genişletmiş ve köle pazarlarını yaygınlaştırmıştır. Orta Çağ İslâm devletleri kölelerini tedarik ederken, satın alırken ya da istihdam ederken bazı milletlerin belirli alanlarda daha yetkin olduklarını düşündüklerinden kölelerin etnik ve bölgesel menşelerini dikkate almışlardır (Pipes, 1981, 7-10, 15-16, 21-22, 39-41, 149-150). Bu nedenle birçok farklı bölgeden uluslararası ticaret aracılığıyla da köle tedariği sağlanmıştır. Hükümdarlar veya devlet ileri gelenleri de askerî köleleri seçerken yetenekleri ve soy asaletleri konusunda olağanüstü özen göstermişler ve bunlar için yüklü ödemeler yapmışlardır (Nizâmülmülk, 2009, 153)¹. Askerî kölelerin sıradan kölelerden daha yetenekli olmaları ve daha ağır sorumluluklar taşımaları beklenmiştir (Pipes, 21-22). Sasani, Bizans ve diğer devletlerde görülen kölelerin askerî alanda kullanılması ve ücretli askerlik uygulamalarından oldukça farklı bir kurum olan gulâm sistemi, Selçuklulara ve İslâm medeniyetine özgü bir biçimde ortaya çıkmıştır. Selçuklular köleleri toprağa bağlı olarak ağır işlerde kullanmaktan ziyade onları donanımlı bir şekilde yetiştirme eğiliminde olmuşlar, devlet hizmeti için özel bir eğitime tabi tutmuşlardır. Nitekim gulâm sisteminden yetişen birçok köle, devlet mekanizmasında ve orduda önemli mevkilere kadar yükselmişlerdir. Selçuklular döneminde sultanların hizmeti için özel olarak yetiştirilen bu köleler hâcib, atabey, sipehsâlâr ve üstadüddâr gibi yüksek rütbelerde istihdam edilmişlerdir (Köymen, 1954, 45).

1. Anadolu'da (Gulâm) Köle Elde Etme Kaynakları ve Köle Ticareti

İslâm dini köle elde etme kaynağını savaşlarla sınırlandırmış, (Akgündüz, 1995, 111) Müslümanların köleleştirilmesini yasakladığından köleler genellikle gayrimüslimlerden elde edilmiştir (Aydın-Hamidullah, 2002, 239). Savaşlar sırasında ele geçirilen esirler, hayatta kalma imkanına sahip oldukları takdirde devletin vereceği karara bağlı olarak serbest bırakılmış, fidye ödemek karşılığında özgürlüklerine kavuşturulmuş, Müslüman esirlerle değiş-tokuş edilmiş ya da köleleştirilmiştir. Kölelerin devlete ait olan beşte birlik kısmı haricindekiler ise savaşa katılan komutanlara dağıtılmıştır (Aydın-Hamidullah, 2002, 239). İslâm fetihlerinin ilk dönemlerinde toprakların genişlemesine imkân veren savaşlar, köle elde etmenin en önemli kaynağını oluşturmuştur. Ancak fetihlerin durakladığı dönemlerde buna paralel olarak esir ve köle sayısı da azalmıştır (Lewis, 2006, 20). Bu nedenle kölelerin önemli tedarik kaynaklarından bir diğeri de ticaret ve hediyeleşme olmuştur. Köleler dönemin şartlarının bir gereği olarak sahibinin ait bir mal gibi değerlendirildiği için, istenildiği gibi hediye edilebilmiş veya alınıp satılabilmıştır. (Gordlevski, 1988, 167).

1 Selçuklu veziri Nizâmülmülk, Gazne Devleti'nin kurucusu ve kendisi de köle kökenli olan Alp Tigin, Horasan sipehsâlârı (ordu komutanı) iken Samanî ordusunda sadece üç gün önce satın alınmış olan köle muhafızı Sebük Tigin'i otağ başı olarak terfi ettirmiştir. Bunun sebebi, Sebük Tigin'in asil bir aileden geldiğine, talih tarafından destekleneceğine ve önemli bir kariyere sahip olacağına inanmasındandır. Alp Tigin bu durumu kendi kendine şu şekilde değerlendirmiştir: "*Ancak yedi yıllık hizmetin getirisi olacak bir rütbenin çiçeği henüz burnunda, toy bir gulâma nasip olmasının hikmeti nedir? Belki de asilzade ve istikbal vaat eden, ikbal basamaklarını trmanacak birisidir.*"

Selçuklu sultanlarının yaptıkları geziler sırasında geçtikleri bölgelerdeki emirler ya da yerel beyler sultana kıymetli mücevherler ve atların yanında güzel kadın veya erkek köleler hediye etmişlerdir. Selçuklular döneminde köleler hizmetli veya kişisel hediye olmanın dışında bir vergi karşılığı olarak da görülmüşler, ülkeler arası vassallık şartları doğrultusunda bazen savaşı engellemek amacıyla hediye yerine de geçmişlerdir. Bizans İmparatorluğu, 607/1211 yılında Alaşehir Savaşı'ndan sonra Selçuklularla barışı sağlamak için elçilik heyeti ile birlikte gümüş tenli, altın kemerli cariyeler ve erkek köleler göndermiştir. I. İzzeddîn Keykâvus 612/1216'da Kilikya Ermeni Krallığı üzerine sefere çıkınca Kral Leon sultana itaat edeceğini ve haracını ödeyeceğini bildirmek üzere elçiler ve elçilerle beraber Frenk kadın köleler göndermiştir (Uyumaz, 2011, 55-56; Altunsoy, 2019, 342). Yine Yassıçemen Savaşı'ndan sonra Celâleddîn Harizmsâh ile Alâeddîn Keykubad arasındaki mektuplaşmalarda Celâleddîn Harizmsâh Selçuklu sultanı için "*Efendileri dostluk kurmak için uşak ve azatlı kölelerini gönderiyor. Bana getirdikleri hediyelerin kıymeti 2000 dinardan fazla değildir*" ifadelerini kullanmıştır (Nesevî, 1934, 328,329). Ayrıca dönemin kaynaklarında Selçuklu sultanlarının şairlere verdikleri ödül ve bahşişlerden söz edilirken hediyeler arasında kölelere de yer verilmiştir (Karaismailoğlu, 1996, 133-139). I. İzzeddîn Keykâvus, Duhter-i sâlâr'a yazdığı 72 beyitlik kasideye karşılık 7.200 altın ihsan etmiş, II. Rükneddîn Süleyman da Zahir-i Faryabî'nin (ö. 598/1201-1202) kasidesini dinleyince 2.000 dinar, 5 köle, 5 cariyeye, 10 at ve 5 deve ihsanda bulunmuştur (Muhammed Emin Reyâhî, 1369, 49-56). Gulâmların Selçuklular döneminde hediye olarak verildiğine dair örnekleri artırmak mümkündür.

Her ne kadar İslâm hukuku kölelerin alım satımını bir ticari meta olarak tasvip etmese de, İslâm coğrafyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da kölelerin ticareti yapılmıştır. 13. yüzyıldan itibaren Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'ya hakim olmasıyla birlikte askeri ve siyasi mücadelelerin şehirler üzerindeki yıkıcı etkisi azalmış, ticaret alanındaki genişlemelerle birlikte şehirler surların dışına taşmıştır. Bu sayede şehirler farklı dil ve kültürlerle sahip insanların her türlü mübadeleyi gerçekleştirdiği, canlı birer ticaret merkezine dönüşmüştür (Tanyeli, 1987; Pirenne, 1991). Batı sahillerinde Ayasuluğ, Balat, Foça; kuzey sahillerinde Sinop ve Trabzon; güney sahillerinde Antalya, Alâiye ve Ayas (Yumurtalık); iç kesimlerde ise Malatya, Denizli, Sivas ve Konya bu merkezlerin öne çıkanlarından bazılarıdır. Bu ticaret merkezleri karadan güvenlik tedbirleri alınmış yollarla birbirine bağlanmıştır. İslâm ülkelerinden gelen ve kuzey-güney güzergahını kullanan tüccarlar Bağdat ile Halep ve Malatya-Sivas-Trabzon yollarını takip ederek Karadeniz'e ulaşmış, kuzeyin ve köle ve kürkleri ile aynı yoldan geri dönmüştür (Özergin, 1959, 129). Müslümanlar arasında en çok rağbet gören Kıpçak köleleri Sinop ve Trabzon limanlarından Anadolu'ya girmiş, köle ticaretinin önemli bir merkezi olan Sivas'ta bir araya getirildikten sonra buradan diğer İslâm ülkelerine gönderilmiştir. Pazarlar ve yılın belirli dönemlerinde kurulan panayırlar bu mübadeleyi artıran en önemli etkenler olmuştur. Anadolu'nun en meşhur panayırı, Kayseri'nin doğusundaki Pınarbaşı'na giden güzergâh üzerinde, bugünkü Pazarören'deki Yabanlu Pazarı'dır. Birçok ülkeden tüccarın katıldığı bu panayır, her yıl baharda başlayarak kırk gün devam etmiştir. Burada kürkler, atlas ve sakallât kumaşlarından yapılmış elbiseler, kunduz, deniz köpeği ve burtas kürkleri ile köleler alınıp satılmıştır (Kazvinî, 1960, 531; Sümer, 1985, 11-24). Bu ticaret merkezlerinde özellikle Hıristiyan köle alışverişinin oldukça kârlı olduğunu anlayan Selçuklular da bu alana yönelmişlerdir. Sermaye olması düşüncesiyle bazen köle satın almışlar, bazen de savaş zamanlarında topraklarını kaybetmiş köylüleri ele geçirip satmışlardır. Özellikle Gürcü kölelerin çok kıymetli ve karlı oldukları bilinmektedir.

Gürcülerden başka diğer ülkelerden gelen Hristiyan Türkler ve Yunan köleler de bu ticaretin önemli bir parçasını oluşturmuşlardır. Alışverişi yapılan kölelerin değerleri ve fiyatları konusunda dönemin kaynaklarının verdikleri bilgiler oldukça değişiktir. İbn Havkal'a göre, Orta Çağ'daki en kıymetli köle ve cariyeler Türklerden oluşmaktadır ve bütün dünya köleleri arasında güzellik, değer bakımından Türk kökenlilerin eşi benzeri yoktur. Horasan'da normal bir kölenin dahi 3000 dinara alıcı bulduğunu ifade eden İbn Havkal, aynı bölgede Türk bir cariyenin de yine 3000 dinara satıldığını anlatmıştır. Köleler arasında sanat icra etmenin ve enstrüman çalmanın bir ayrıcalık olduğuna değinen müellif, "*Musiki aleti çalanlar ve güzel şarkı söyleyenler dışında dünyanın hiçbir yerinde ister Medine doğumlu olsun isterse de Rum asıllı olsun, bir köle ve bir cariyenin bu kadar yüksek bir fiyata satıldığını ne gördüm ne de eşittim*" (İbn Havkal, 1967, 452; Parlatır, 1992, 5) diyerek Türk kölelerin kıymetine dikkat çekmiştir. Selçuklular döneminde özellikle savaşlardan sonra köle fiyatlarında düşüşler olduğu görülmektedir. Ermeni Kralı II. Leon'a karşı girilen savaş neticesinde birçok ganimet elde edilmiş, Kayseri'ye getirilen bu ganimetler arasındaki Ermeni bir erkek veya kadın köle 50 akçeye satılmıştır. Bu fiyat, kış aylarında çokça alıcı bulan bir keklikten daha pahalı değildir. Hatta bazen ipek bir parça kumaş, insandan daha kıymetli olabilmıştır (İbn Bîbî, 2014, 195; Simbat, t.y., 77-79; Merçil, 2000, 182; Gordlevski, 1988, 169; Gökhan, 2012, 97). Antakya, Haçlılardan alındıktan sonra da çocuk ve genç esirler o kadar ucuzlamıştır ki kaynakların verdiği bilgilere göre köleler dahi köle sahibi olabilmıştır (Baybars el-Mansûrî, 1998, 55).

Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden Ayasuluk'ta² (Emecen, 1991, 225-227) ise vasıfsız Yunan kökenli bir cariyenin fiyatı 40 altın dinardır (İbn Battûta, 2000, C.1, 194). İbn Battûta, Aşurâ adında güzel bir cariyeyi bu fiyata satın almıştır. İbn Battûta'nın arkadaşlarından biri de küçük yaşta Lü'lû' adındaki iyi bir köleyi 2 altın dinara satın almıştır (İbn Battûta, 2000, C.2, 194). Ancak geç Orta Çağlarda vasıflı köleler kategorisinde yer alan ve daha çok orduda istihdam edilen Türk kökenli gulâmların fiyatlarının İbn Havkal'ın anlattığı kadar yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu dönemde Slav kökenli bir köle 1000 dinara, Türk köle ise 600 dinara alıcı bulmuştur (Ömer Ferrûh, 1981, 176). Yine 1300'lü yıllarda Moğol hükümdarı Gâzân Han Sermîn, Halep ve Hama şehirleri ile Antakya ve es-Sumâk'ın dağlık bölgelerini ele geçirdiğinde buralardaki koyun ve inek sürülerinden başka Müslüman erkek, kadın ve çocukları esir aldıktan sonra, her bir esir için 10 dirhem gibi düşük bir ücret karşılığında bunları Ermenilere satmıştır (En-Nüveyrî, 1941, C.40, 110). Aslına bakılırsa İslâm ülkelerinde bir hükümdarın Müslüman esirleri satışa çıkarması çok yaygın olmasa da bu durum Moğol örfü ile açıklanabilir.

2. Türkiye Selçukluları'nda Köle İstihdamı

Selçuklu toplumunda kölelik, Avrupa'da olduğu gibi toprağa bağlı değildir ve daha ziyade idarecilik, zanaat sektörü ile evlerde hizmet kapsamında değerlendirilmiştir. Bu nedenle köle statüsündeki insanların birçok farklı çalışma alanları vardır. Birçoğu hizmetçi olarak evlerde ya da çeşitli hizmetlerde vakıflarda görev alabilmişlerdir. Bu kölelerin çoğu Selçuklu halkının dilini öğrenmiş, İslâm dinini kabul etmiş ve diğerlerine göre avantajlı durumda olanlar özgürlüklerine kavuştuktan sonra Selçuklu Devleti'nde yüksek rütbelerde görev alarak yaşamlarını itibarlı bir şekilde sürdürmüşlerdir. Selçuklu sarayında köle eşlerin olduğu, sarayda çokça kadın ve erkek

2 Antik Efes'in bulunduğu yerde kurulmuş olan ve günümüzde "Selçuk" adını taşıyan Orta Çağların önemli bir dini ve ticarî merkezidir.

hizmetlinin istihdam edildiği, orduda asker olarak kölelerin kullanıldığı bilinmektedir. Türkiye Selçuklu sarayı şairlerinden Kânî (ö. 1273'ten sonra), II. İzzeddin Keykâvus (1245-1257) için yazdığı methiyelerden birinde “*Askerlerin sığınağı, şahlar şahı Kâvus, Onun şah Kâvus gibi yüz kölesi vardır*” (Değirmençay, 2005, 72) ifadelerini kullanmıştır. Sultan eşlerinin de Hristiyan kadınlardan oluşan kendi hizmetli ve köle kadroları vardır³ (Gregory Abû'l-Farac, 1999, 537-538). Bu nedenle ülke dışından getirilen veya yerli olan kölelerden güzel ve teşrifata uygun olanlar seçilerek sarayda hizmet amaçlı değerlendirilmiştir.

Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'nun üretim gücünde de kölelerin önemli bir yeri vardır. Bugünkü anlamda hizmetli sınıfına giren ve ev işlerinde kullanılan, ancak ilgili dönemde köle olarak adlandırılan kişiler, özellikle Ermeni ve Yunanlardan tercih edilmiş, ancak Yunanlar daha çok ilgi görmüşlerdir. Bu durumda Yunanların kültürel üstünlüğünün etkili olduğu söylenebilir. Nitekim İbn Butlân, Yunan yani Bizanslı cariyelerin oldukça tutumlu olmaları nedeniyle daha çok para tasarrufu alanlarında istihdam edilmelerini tavsiye etmiştir (*Risâle fi şîrâ'r-rakîk ve taklîbi'l-abîd*, 2008, s. 562, 587). Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî eserlerinde Selçuklu şehirlerindeki köleliğe dair önemli bilgiler vermektedir. Mevlânâ'nın eş ve çocuklarının dâye yani sütanne ya da bakıcıları Yunan kökenlidir ve onlara Yunanca lakaplar verilmiştir. Mevlânâ'nın müridi Bahaeddîn-i Bahrî de Yunan hizmetçisiyle onun dilinde Yunanca konuşmuştur (Ahmed Eflâkî, 2011, 295; Turan, 2003, 404; Merçil, 2000, 76). Ayrıca Mevlânâ'nın da Yunanca şiirleri bulunmaktadır.

Saray ve divân teşkilâtı ile orduda önemli bir konuma sahip olan gulâmların tedariki konusunda satın alma, savaş esirleri arasından seçme, herhangi bir devlet veya kişiden devretme ya da hediye gibi yollara başvurulduğundan daha önce bahsedilmiştir. Selçuklu emîrlerinin önemli bir kısmı bu kökenden gelmektedir ve dönemin kaynaklarından anlaşıldığına göre Selçuklularda saray, en etkili gulâm yetiştirme merkezidir (Uyumaz, 2011, 55-56). Ancak her ne kadar gulâmları yetiştirmek üzere özel eğiticiler tayin edilse de (Reşîdî'd-din Fazlullâh, 1999, C.2, 70; Râvendî, 1999, C.2, 152) bu eğitimin ne şekilde ve hangi müfredatla verildiği hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Türkiye Selçukluları Devleti'nde gulâm olarak yetiştirilen gayrimüslimlerin devlet yönetiminde görevlendirilmeleri hakkında İbn Bîbî: “*Dârü'l-harb'ten esir ettikleri birçok köleleri büyük makamlara, emîrliğe çıkarır ve onları sancak sahibi ederlerdi. Bugüne kadar Konya Selçuklu Devleti'nde bulunan büyük beylerin çoğu onların kölelerinin oğullarıdır.*” ifadelerini kullanmıştır.

Türkiye Selçuklularında da küçük yaşta gulâmlar sahipleri tarafından özel bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Anadolu'da gulâmhâneye dair ilk kayda, I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Eyyübî idaresinde bulunan Diyarbakır'a sığınmak zorunda kaldığı süreçte rastlanmaktadır. İbn Bîbî'nin sultanın kız kardeşinin eşi olarak kaydettiği Diyarbakır hakimi Melik Salih, sultanın gelişini haber alınca oğullarını hadem-u haşem⁴ (Göksu, 2007, 65-84) ile birlikte sultanı karşılamaya gönderirken, bir taraftan da hazinenin her türlü kumaş, giyecek ve altın ile gümüşten değerli eşyalarla, gulâmhânenin ise ay yüzlü gulâmlarla, yatak odası ve haremının, güzellikleri ve cazibeleriyle görene parmak ısırta, insanları hayrette bırakan, hurilere benzeyen cariyelerle donatılmasını emretmiştir (İbn Bîbî, 1956, 45). Sultan

3 II. Gıyaseddin Keyhüsrev, evlenirken eşi Tamara'nın dinine dokunmayacağına söz vermiştir. Gürcü prensesi bu nedenle Selçuklu sarayına kutsal eşyalarıyla birlikte ve Hristiyan elbiseleri giyerek gelmiş, ayrıca papaz ve hizmetçilerini de beraberinde getirmiştir.

4 Hizmetçiler ve maiyet halkıdır.

Alâeddîn Keykubad'ın büyük emîrleri tasfiyesinden (*Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, 1952, 30; İbn Bîbî, 1956, 203, 265)⁵ sonra da gulâmhâne hakkında bir kayda tesadüf edilmektedir. İbn Bîbî'nin anlatımına göre sultan, emîrlerin itibarlı olan yakınlarının kalelere götürülmesini, mallarının tamamının müsadere edilmesini ve küçük gulâmların taştâhneye⁶ Emîr-i taştâdâr Celâleddîn Karatay'a, diğerlerinin ise gulâmhânelere ve babayâna teslim edilmelerini emretmiştir (İbn Bîbî, 1956, C.1, 273-274). Gulâmhanelerde verilen eğitimin süresi beş ila sekiz yıl arasındadır ve bu eğitimin temel amacı askerî ya da teşrifat yeteneklerini geliştirmenin yanında devlete ve sultana ya da devlet adamlarına karşı sadakat oluşturmaktır. Bu bakımdan sadece Türkiye Selçuklularında değil gulâm sistemini uygulayan bütün devletlerde, saraya küçük yaşta alınan gulâmların yetiştirilmesine özel bir önem verilmiştir. Gulâm eğitimi esnasında yeteneklerin yanında, disiplin ve görgü eğitimine de önem verilmiş, bu sayede muhataplar eğitim süresince hiyerarşik düzeni ve kurumsallaşmayı da kavrayacak şekilde, her yıl daha fazla haktan yararlanma imkânına sahip olmuşlardır (Edt. Brown, Morgan, 2006, 180-208). Yıllar süren eğitimin sonunda iyi eğitilmiş ve disiplinli askerler yetiştiren Selçuklular, kapasite bakımından gelecek vaat edenleri daha fazla ve farklı eğitime tabi tutarak Saray ve Dîvân Teşkilâtına hazırlamışlardır.

İlgili eğitimin önemli sonuçlarından biri de gulâmların değişen kimlikleridir. Yeniden isimlendirilen bu zümreye verilen Esededdîn Ayaz (Hacıgökmen, 2010), Bedreddîn Gevhertaş (Hacıgökmen, 2011), Mübarizüddîn Ertokuş, Zeyneddîn Beşâre gibi genellikle bir İslâmî bir de Türk isimden oluşan adları dahi, aldıkları Türk-İslâm kültürünün izlerini yansıtmaktadır⁷. İlk eğitimlerini gulâmhanelerde alan ve devlet adamlığına hazır hale getirilen mühtedi kökenli emirlerin eğitim düzeyleri hakkında İbn Bîbî önemli bilgiler vermiştir. Örneğin Emîneddîn Mikâil hakkında: “*Tefsir, hadis ve diğer dini ilimler hakkında yazılmış olan kitapları okumaktan hiçbir zaman geri durmazdı. Bazen de bilgisini daha da derinleştirmek için İhvânü's-Safâ risalelerini okurdu*” (İbn Bîbî, 1956, C.2, 208) ifadelerini kullanmıştır. Yine Selçuklu emîrlerinden Şemseddîn Has Oğuz için: “*Yüksek bir edip ve cevahir dizileri gibi nefis yazılar yazan bir hattat idi. Saz ve şarabı birbirleriyle konuşuran bir risale yazmıştı*” (Anonim Selçuknâme, 2014, 232) ifadeleri kullanılmıştır.

Türkiye Selçuklularında gulâmlar hem orduların hem de devlet adamlarının en güvenilir ve yakın hizmetlileri olmuşlardır. Bununla birlikte şüphesiz devlet kademesinde istihdam edilenlerle sıradan günlük hizmetleri görenler arasında sultana yakınlık, maddi güç, yetki ve nüfuz bakımından önemli farklılıklar vardır ki, bu durum toplumdaki diğer sıradan insanlara dahi sunulmayan bir ayrıcalıktır (Pipes, 1981, 7-10, 15-16, 21-22, 39-41, 149-150).

5 Alâeddîn Keykubad aralarında Beylerbeyi Seyfeddîn Ay Aba, Emîr-i Meclis Mübarizüddîn Behrâmşâh, Emîr-i Âhur Zeyneddîn Beşâre ve Emîr Bahâeddîn Kutluca'nın da bulunduğu toplam 24 emîri sultanın otoritesini adeta gölgede bırakan maddi ve manevi nüfuzları ile kendisine suikast düzenledikleri gerekçesiyle öldürmüştür. Bu olay *Anonim Selçuknâme*'de şu şekilde anlatılmaktadır: “*24 emir, Sultanı öldürmek için kendi aralarında anlaştı. Emîr Hokkabazoğlu Seyfeddîn bunu Sultan'a haber verdi ki, ona da bu haberi bir kölesi vermişti. Sultan da emîrlerin hepsini Kayseriye'de katletti. Bu olay 620/1223 tarihinde oldu*”. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e suikastı önleyen de önceden Hristiyan olan köle kökenli bir emîr Mergedac'tır, (Simon De Saint Quentin, 2006, 52-53; Vryonis, 2001, 96).

6 Sultanların ellerini yıkamaları ve abdest almaları için önlerine leğen-ibrik getirip hizmet eden saray görevlilerine taştâdâr, taştâdârın görev yaptığı yere taştâhâne denilmektedir, (Merçil, 2011, C. 40, 161-162).

7 Dönemin kaynaklarına gulâmların baba adları “Allahın kulu” anlamına gelen Abdullah adıyla kaydedilmiştir. Örneğin Şemseddin Altun Aba'nın adı vakfiyesine, “*Ebû Said Altuniye (Altun Aba) b. Abdullah*” şeklinde yazılmıştır.

3. Selçuklularda Azatlı Kölelik

Türkiye Selçuklularında gulâm sahibi olmak ya da bu kuruma köle tedarik etme şekilleri ne kadar yaygın ise Müslüman toplumu içerisinde kölelerin azat edilerek özgür kimselere dönüşmesi de o kadar kolay ve yaygın bir durumdur. Selçuklu toplumunda gulâm istihdamı kadar bunların azat edilmesinin teşvik edildiği başta vakfiyeler olmak üzere Selçuklu kaynaklarından net bir şekilde anlaşılmaktadır. Türk-İslâm kültüründe herhangi bir köleye sahibi tarafından özgürlüğünün bağışlanmasına “azat” adı verilmiştir. Esirlere ve kölelere iyi davranılmasını öğütleyen İslâm dini, çeşitli yollarla kölelerin azat edilmesini de teşvik etmiştir. Hukuki olarak kölelerin, herhangi bir karşılık beklemeden sahibi tarafından, Allah rızası için azat edilmesi “ıtk”, gulâmların bir bedel karşılığında özgürlüklerini satın alması “mükâtebe” (Atar, 2020, 530-532), sahibinin kölenin özgürlüğüne kendi ölümünü şart koşması “tedbir” ve “ümm-i veled” ya da “istilâd” denilen çocuk sahibi anne cariyelerin azat edilmesi ve cu'l yolu ile özgür bırakılması, gulâmları azat etme yollarındandır (Aydın vd. 2002, 24).

Gulâmların, alınıp satılabilmeleri ya da miras olarak bırakılabilmeleri onların her ne kadar nesne muamelesi gördüklerini düşündürse de, Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde gulâmların insan olarak geniş haklara sahip oldukları ve bir kölenin azat edilmesinin övgüye lâyık bir davranış olarak teşvik edildiği bildirilmiştir (*Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercümesi*, 1970, C. 7, 442)⁸. Bunun yanında kaza ile insan öldürmenin (Kur'ân-ı Kerim, 4-92), verilen yeminleri bozmanın kefareti de köle azat etmektir (Kur'ân-ı Kerim, s. 58-3, 5-89, 4-25, 47-4). Özgürlükler münferit olarak hizmet veya para karşılığı elde edilebildiği gibi, kimi zaman da kölenin iyi ahlâklı ve sahibine sadık olması o kişinin hürriyetini elde etmesine sebep olmuştur (Turan, 1988, 183). Dolayısıyla bu ve benzeri hükümlere dayanılarak Türkiye Selçukluları döneminde birçok gulâmın azat edildiği söylenebilir ki azat edilenler arasında çok sayıda yüksek rütbeli devlet adamları vardır. Bununla birlikte Selçuklular döneminde vakıf gelirlerinden köleleri özgürlüklerine kavuşturmak için bütçeler ayrılmıştır. Amasya'daki Şeyh Seyyid Nureddin Alparslan zaviyesi vakfiyesinde mükâtepe yani kendi hürriyete kavuşma bedelini ödeyerek özgür olmak isteyen kölelere tahsisat ayrılmıştır. Bunun için vakfiyede “...borçluların borçlarının ödenmesi, mükâteplerin borçlarını tamamlaması ya da bunların dışındaki hayır alanları için harcanmak üzere...” (VGMA, 10/1/1) şeklinde bir ifade yer almaktadır.

Selçuklular döneminde sultanlar, sadece münferit olarak değil, çoğu zaman topluca da köle azat etmişlerdir. İslâm dünyasında bayramlarda toplu köle azat etmek de bir gelenektir (Abdussellâm et-Tirmânîni, 1979, 77) ve bu uygulama muhtemelen Selçuklular döneminde de devam ettirilmiştir. Süleyman Şah kendi döneminde Anadolu'daki büyük ikta arazilerinde çalışan bütün köleleri azat etmiştir (Turan, 1953, 75; Gordlevski, 1988, 170). Bu tür uygulamalar gayrimüslimlerin İslâm dinini kabullerini kolaylaştırdığı gibi Selçuklu idarecilerinin Bizans çiftçi ve köylü sınıfının beğenisini kazanmasını ve bu kesimin kendilerine yönelmelerini de sağlamıştır. İbn Bîbî, “*Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in her yıl 100 bin köleyi ihtida ettirerek iman elbisesi giydirdiğini; bu sayede bu kölelerin kadın, çocuk ve yakınlarının da saldırılardan korunduklarını*” ifade etmiştir (İbn Bîbî, 2014, 56). İbn Bîbî'nin verdiği

8 Kur'ân-ı Kerim'de: “*Anneye, babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara, yakın komşulara, uzak komşulara, yolda kalmışlara ve sahibi olduğumuz köle ve cariyelere iyilik edin*” ifadeleri kullanılmıştır, bk. (4:36). Yine Hz. Peygamber: “*Herhangi bir kişi müslim bir rakabe azat ederse Allah, onun her uzvuna (mukabil), azat edenin bir uzvunu (cehennem) ateşinden halâs eder*” şeklinde bir hadisi bulunmaktadır, (*Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercümesi*, 1970, C. 7, s. 442, 1111. hadis).

bu rakam abartılı gibi görünse de burada vurgulanmak istenen şüphesiz toplu köle azat etme uygulamalarının İslâm dinini kabul etme konusunda teşvik edici olduğudur. Bir diğer Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev de 12.000 esiri kölelikten azat etmiştir (Abû'l-Farac, 1999, 537). Seyyah Crucis'in ifadelerine göre, İslâm dininin tavsiye ettiği bir davranış olması sebebiyle, Müslüman idareciler ataları adına bir hayır gerçekleştirmek istediklerinde de bir esiri veya köleyi önce satın alıp sonra azat etmişlerdir (Ricoldus de Monte Crucis, 2018, 86). Örneğin Selçuklu vezirlerinden Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin, Bedreddin Ömer Saka adında bir sakası vardır. O, Sâhib Ata'nın yanında öyle yüksek bir makama ulaşmış ve vezirin güvenini kazanmıştır ki vezir, Âb-ı Germ (İlgin) şehrini vilâyeti ile birlikte ona vermiş ve Bedreddin Ömer Saka, Âb-ı Germ'in sübaşısı olmuştur (*Anonim Selçuknâme*, 2014, 56). Selçuklu mühtedi devlet adamlarından Emîr Emîneddin Mikail (ö. 1277) de Yunan asıllı bir gulâm olup divân üyelerinden Hoca Müstevfi Sadeddin Ebûbekir Erdebilî'nin azat ettiği kölelerinden biridir (İbn Bîbî, 2014, 634; Vryonis, 2001, 101). Selçuklu Devleti'nde saltanat nâibliği ve müstevfilik⁹ gibi görevlerde bulunmuş, dönemin siyasi olaylarında önemli roller üstlenmiş bu devlet adamı hakkında İbn Bîbî: “*Üstün gayreti, sağlam ve isabetli düşüncesi, engin bilgisi ve atılganlığıyla köleliğin malla aynı tutulan seviyesinden efendiliğin baş köşesine yükseldi. Sağlam inancı, güçlü kalemi ve engin bilgisiyle, insanlar arasından seçilerek sıradan ve seçkin kimselerin gözdesi oldu*” ifadelerini kullanmıştır. Yine Selçuklu devlet adamlarından Şemseddin Has Oğuz için İbn Bîbî: “*Her ne kadar Rum asıllı bir köle olsa da üstün faziletleri var*” ifadelerini kullanmıştır (İbn Bîbî, 2014, 522). Selçuklu sarayında emîr-i çaşnigîr olan, ayrıca Elbistan emîrliği ve Sivas sübaşılığı gibi önemli görevlerde bulunan Mübârizeddin Çavlı'yı ise aynı müellif “*Bu şerefli hanedanın kıdemli, itibarlı ve has kölelerinden biri*” (İbn Bîbî, 1956, C.1, 319) şeklinde tarif etmiştir. Türkiye Selçukluları Dîvân Teşkilâtı'nda görev yapan devlet adamlarının çoğu verilen örneklerdeki gibi azat edilen gulâmlardan oluşmaktadır.

Selçuklular döneminde Anadolu'da istihdam edilen gulâmların sayısını tam olarak belirlemek mümkün değildir. Ancak El-Ömerî'nin, vezir Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin 200 adet kölesinin varlığından bahsetmesi, sultanlardan başka, vezir ve emîrlerin çok sayıda kölelerinin olduğunu göstermektedir (El-Ömerî, 1991, 141; Turan, 2005, 367). Örneğin Alâeddin Keykubad'ın azatlı kölelerinden Emîr-i Âhûr'u “*Ayas-ı Mecnun*” adıyla bilinen Esededdin Ayas dönemin kaynaklarında “*...kuvveti, serveti ve yiğit oğulları bakımından benzeri olmayan tecrübeli ve okçu köleleriyle büyük bir güce sahipti*” (İbn Bîbî, 1956, C.1, 292) şeklinde tarif edilmiştir. Yine İbn Bîbî'nin çokça servet sahibi olduğunu, birçok hizmetli ve köleleri bulunduğunu ifade ettiği Mübârizeddin Ertokuş (İbn Bîbî, 1996, C. 1,119), vakıflarının idaresini de azatlı kölelerinden Mübârizeddin Hacı Armağan Şâh'a bırakmıştır (Turan, 1947, 420).

Azat edilen kölelere, gerektiğinde bu durumlarını ispat edebilmeleri için “*azâdnâme*” olarak adlandırılan bir belge verilmiş, ilgili kişinin hürriyetini ispat etmek bakımından bu belgeyi ibraz ederek hakkını koruyabilmesi sağlanmıştır. Muhtemelen sonradan karşılaşılmaması muhtemel anlaşmazlıklar bu kayıtlara dayanılarak çözüme kavuşturulmuştur. Köle azat etmek vazgeçilmesi mümkün olmayan bir uygulamadır. Köle sahibinin tek taraflı irade beyanıyla gerçekleştirilmiş, bu nedenle mahkemeye müracaat edilerek durum tespit edilmiştir. Neticede Selçuklu mahkemelerinde köle ve

9 İbn Bîbî, onun Ebû Sina Kanunu üzerine siyakat yazısı Anadolu'ya getirdiğini, divânların muhasebe işlerine düzen verdiğini, vaktini kendinden önceki ulemâ, fuzelâ ve takva sahibi kişilerin yanında geçirdiğini, müstevfilik mesleğinde kendine has bir tarz geliştirdiğini söyler (İbn Bîbî, 1956, C.2, 694).

azadı ile ilgili olarak âzâdnâmeler tanzim edilmiştir. Selçuklu İnşâ Dîvânı katiplerinden El-Hoyî'nin *Rusûmu'r-Resâil* adlı eserine dahil ettiği yegâne vesikalardan biri, bir kölenin hürriyete kavuşmasına dair bir âzâdnâme suretidir (Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî, 2018, 166). Azât edilen bu kölenin "Emîr" ünvanına sahip olması, Selçuklu devlet teşkilâtındaki devlet adamlarının özgürleşme sürecinde hangi yollardan geçtiklerini ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. İlgili âzâdnâme suretinde öncelikle büyük sevaplardan birinin köle azât etmek olduğu üzerinde durularak sahibinin "...sahibi olan ben, izzetli, cömert Emîr Falanüddin, daima güzel ahlâk ve şerefli vasıflarla anılan, gerek sıkıntılı ve gerekse de müreffeh durumlarda itaat ve rıza yolunu izleyen, beğenilen hizmetlerin yolunu sabit kılan, orta boylu, uzun yüzlü, esmer derili, açık kaşlı, kıvrım saçlı Falan b. Abdullah Rûmî'yi Allah'tan sevap ve onun rızası niyetiyle özgür bırakıyorum, onun hür insanlar mertebesine teşrifini uygun buluyorum ki bunun karşılığında beni hayırla anarak bana dua etsin..." şeklindeki ifadeleriyle gulâm azat etme gerçekleştirilmiştir. Onun sahip olduğu ahlâkî özellikler ve sahibine sadakatle bağlılığı, Allah rızasının gözetilmesi dışında, azat edilmesi için geçerli bir sebeptir. Belgenin devamında gulâmın eski sahibi olan kişi "... ben hayattayken ya da vefatımdan sonra ne ben ne de evlat ve yakınlarımdan bir kimse adı geçen şahsa itiraz etme hakkına sahip değiliz, vasiyet değiştirilemez" (Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî, 2018, 166) ifadeleriyle iki şahit huzurunda âzâdnâmeyi mahkemede tescil ettirmiştir.

İslâm hukukunda azat edildikten sonra hürlerle eşit statüde kabul edilen köleler, Selçuklu toplumunda herhangi bir insan gibi günlük hayatlarına devam etmişlerdir. Evlenmiş, mal ve mülk sahibi olmuş, vakıflar inşa ederek ekonomik hayatın bir parçası haline gelmişlerdir. Örneğin Irak Selçuklu Sultanı Mesud (1134-1152)'un gulâmlarından biri olan Şemseddin İldeniz (1148-1175), Irak Selçuklu hükümdarı Arslan Şâh b. Tuğrul'un annesiyle evlenmiştir. Küçük yaşta satın alınan Kıpçak kökenli İldeniz'e, Sultan Mesud'un tahta çıkışından sonra Arrân ile Azerbaycan'ın bir kısmı ikta edilmiştir (İbnü'l-Esir, 1987, C. 9, 221; Hüseyinî, 1983, 94). Türkiye Selçuklu sultanları da savaş yoluyla elde ettikleri esirlerin emek ve iş gücünden faydalanmayı ve köleleri vergiye bağlamayı onları öldürmeye tercih etmişlerdir. Hatta gulâmlara belirli bir zaman sonra iktalar dahi tevcih etmişlerdir. Örneğin Sultan Alâeddin Keykubad Şam seferinden döndükten sonra bütün köle ve esirlerine iktalar tevcih etmiştir (*Anonim Selçuknâme*, 2014, 42)¹⁰. Ümerâ vakıflarının birçoğunun gelirleri, kendilerine önceden ikta edilen bu gibi arazilerin mülkleştirilmesinden oluşmaktadır. Bütün bu uygulamalar tabii ki azatlı köle ile toplum ve devlet arasında zamanla oluşan karşılıklı bir kabul ve anlayışla gelişmiştir. Selçuklu toplumunun azatlı köleleri hür insan statüsünde kabul ettiği ve bu konuda oldukça müsamahakâr bir tutum sergilediği vakfiyelerden açıkça anlaşılmaktadır.

Selçuklular döneminde azat edilen kölelerin eski sahipleriyle ilişkilerinin devam ettiğine dair birçok örnek vardır. İslâm Hukuku'nda bu durum "velâ" adı verilen hukuki bir bağ ile kurulmuş, velâ; evlilik bağı ve kan akrabalığı gibi mirasçılık nedenlerinden sayılmıştır. Velâ, kölenin sahibi ile arasındaki miras ilişkisinin temel statüsünü de belirlemiştir (Karaman, 2003, 422). Selçuklular dönemindeki en yaygın uygulamalardan biri de kölenin sahibine varis olmasıdır. Azatlı kölelere ait vakfiyeler bu şahısların, azat edildikten sonraki yaşamlarında elde ettikleri mali birikimlerine ait bütün detayları vermektedir (Râvendî, 1957-1960, C.1, 173). Bunların gayrimenkullerini azat edildikleri tarihten sonra edinmiş olmaları gerekir ki bu

10 Sultan, bütün köle ve emirlere iktalar verdikten sonra segbânlarla işaret ederek "*Şam ve Mısır'ın haracı sizin maaşınız (camegi) olsun*" demiştir.

durumda edindikleri servet ile hayatlarının hangi aşamasında azat edildikleri arasında doğrudan bir bağlantı olduğu düşünülebilir. Türkiye Selçukluları döneminde vakıf kurucularından bazıları vakfiyelerinde, vefatlarından sonra servetlerinden bir kısmını köle ve cariyelerine verilmek üzere vasiyet etmişlerdir. Bunun sebebi bu şekilde hayır işleme düşüncesinin yanında, azatlı kölelerin geçimlerine yapılan katkı olarak da değerlendirilebilir. Örneğin Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un kızı Fatma Hatun, Konya'da inşa ettirdiği külliyesinin bulunduğu yerdeki "Esirüddin"¹¹ olarak bilinen evini vakfına mütevellil olarak atadığı Şücaeddin Uğurlu ve ailesinin ikâmetine bırakmıştır (VGMA, 596/151/152). Mütevellinin neslinden gelenler mutlaka Konya'da ikamet edecek, şehirden ayrılırlarsa bu haktan faydalanamayacaklardır (Odabaşı, 2024, 731-769). Fatma Hatun'un azatlı kölelerinden Şücaeddin Uğurlu'nun Konya Kalenderhâne Mahallesi'nde, Musalla Mezarlığı'nın içinde Şeyh Halilî Türbesi'nin güneybatısında bir türbesi vardır. Sanduka kitabesine göre 749/1349 yılında vefat etmiştir. Vakfiye şartlarına göre kendisinden sonra oğulları Şemseddin ve Ali de Fatma Hatun vakfında mütevellilik yapmışlardır (Konyalı, 1997, 758).

Selçuklu vakfiyelerinde köleler için vakfedilen vakıflara ve mülklere çokça rastlanmaktadır. Dönemin siyasi şartları içinde malını ve mülkünü baskıcı sultanların tasallutundan, müsadereye korumak veya ihtilafsız bir şekilde kendi nesillerine, akrabalarına ya da azat ettiği köle ve cariyelerine bırakmak için de vakıf yoluna başvuranlar olmuştur. İslâm hukukçularının izin vermelerine karşın, İslâm hukukundaki vakıf kurallarından oldukça uzak olan bir vakıf uygulaması da, "zürri/ailevi" veya "evlâtlık vakıf" denilen türdür. Türkiye Selçuklu vakıflarının neredeyse ¼'ünü bu tür vakıflar oluşturmaktadır. Aşağıda değinileceği üzere Seyfeddin Turumtay, Cemaleddin Ferruh Lala, Alemüddin Kayser, Celâleddin Karatay gibi emîrler gulâmhanede yetişen önemli devlet adamlarıdır ve bunlardan çoğu vakıflarını yine kendileri gibi olan azatlı kölelerine devretmişlerdir (İbn Bîbî, 2014, 144, 147, 201, 208, 296, 528, 531, 554, 557, 562; Turan, 1947/1, 211-213; Turan, 1947/2, 415, 420; Turan, 1948, 18-19; Akdağ, 2010, 381; Uzunçarşılı, 1988, 78; Vryonis, 1975, 61; Gordlevski, 1988, 139; Ayan, 2009/1, 126; Ayan, 2009/2, 10; Uyumaz, 2011, 64-65).

4. Türkiye Selçukluları'nda Vakıf Kuran ve Yönetimini Azatlı Kölelerine Bırakan Emîrler

Türkiye Selçuklu vakıf kurucularının kimlikleri incelendiğinde önemli bir kısmının gulâm kökenli ve ümerâ sınıfına mensup oldukları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, bu kimseler aslında savaş esiri veya köle tacirlerinden satın alınarak yetenek ve becerileri sayesinde devletin yönetim kademelerinde yükselen ve bu şekilde özgürlüklerine kavuştukları gibi, edindikleri mali birikimleri de sonrasında yeni dahil oldukları toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına vakfeden kimselerdir. Selçuklu veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin vakfiyelerinde "*kulları ve köleleri destekleyen*" ifadeler kullanılmıştır (VGMA, 604/67-73/90). Vakfiyelerden başka, Türkiye Selçuklu idaresindeki azatlı devlet adamlarının inşa ettikleri vakıfların kitabelerinde de geçmiş hayatlarına ve gulâm kökenlerine dair atıflarda bulunulmuştur. Azatlı köleler kurdukları vakıf eserlerin kitabelerinde genellikle "zayıf kul" şeklinde tarif edilmişlerdir. Emîr Cemaleddin Ferruh, 611/1215 yılında Konya'da inşa ettirdiği mescit kitabesinde "*...bu mescidi Allah'ın rahmetine muhtaç zayıf kul el-Hac Ferruh b.*

11 Fatma Hatun külliyesinin bulunduğu yer, Selçuklu dönemi âlimlerinden Esirüddin el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkindî el-Ebherî'nin muhtemelen önceden evinin bulunduğu ve vakfiyede "Esirüddin Evi" olarak maruf hâle gelen yerdedir, (İbn Bîbî, 1996, C.2, 131).

Abdullah...” yazılıdır (Bakırer, 1961, 171-184). Zeyneddin Beşâre de 620/1223-1224 tarihli Niğde’deki mescit kitabesinde “*Allah’ın merhametine ve yardımına muhtaç “zayıf kul Beşâre b. Abdullah...”*” (Özkarıcı, 2001, 45-46) şeklinde kaydedilmiştir.

Türkiye Selçukluları döneminde ailevi vakıf kurucularının vakfiyeleri değerlendirildiğinde, bu kişilerin edindikleri mal ve mülklerini aileleri adına vakfetmekle mal varlıklarını varisler arasında bölüşülüp parçalanmaktan, müsadere ve alınıp satılmasından ya da bir borç karşılığı haczedilmesinden koruyabilmişlerdir. Ayrıca belirlemiş oldukları şartlarla kendilerinden sonra, nesilleri devam ettiği sürece vakfettikleri mal ve mülklerinin en iyi şekilde idare edilmesini, varislerinin ve akrabalarının refah içinde güvenli bir hayat idame ettirmelerini sağlamayı amaçlamışlardır. Bu durumda, vakıf kurucusunun kendisi, eşleri, kız ve erkek çocukları, erkek ve kız kardeşleri, torunları, yeğenleri, kan bağıyla kendilerine uzak veya yakın diğer yakınları birinci grubu; köleleri ve azatlı köleleri, cariyeleri ve azatlı cariyeleri, hizmetlileri, müdebberleri ikinci grubu oluşturmaktadır. Netice olarak, eski Türk toplum hayatında ev halkı olarak değerlendirilen cariyeye, köle, hizmetli veya azat edilmiş köle ve cariyeler, aynı çatı altında yer alan diğer aile üyeleri gibi kabul edilmişlerdir.

Vakıf kurucuları, vakıflarının iyi yönetilmesi için işin niteliğine göre görevlendirdikleri kimselerde belirli vasıflar ve toplumsal normlar aramışlardır. Daha iyi, dürüst, güvenilir ve mütedeyyin gibi niteliklerden oluşan bu özellikler, Türk-İslâm toplumunda oluşturulmak istenen veya aranan, “*ideal ortak insan tipi*”nde bulunması arzulanan toplumsal değerlerdir. Aslında vakıf kurucuları aile bireylerine devrettikleri ailevi ve yarı ailevi vakıflar yoluyla bazı maddi imkânlar sağlarken, bir taraftan da kendi inanç ve hayat felsefeleri doğrultusunda belirli ahlâkî değerler benimsetmeye çalışmışlardır. Onların bu niyetlerini, vakfiyelerinde ortaya koydukları idarecilik ve hizmet şartlarında rahatlıkla görmek mümkündür. Örneğin Celâleddin Karatay, kervansarayının idarecilik ya da diğer görevlerden birine atanacak olan azatlı kölelerine “*iyi insan olmak şartıyla*”, tevcih edeceğini bildirmiştir (VGMA, 608/1/148). Yine Şemseddin Altun Aba 598/1202 yılında Konya’da inşa ettirdiği (İplikçi) Medresesi ve Argıt Hanı (Kervansarayı)’nın vakfiyesinde vakfının tevliyetini ve nezaretini “*el-hâcibü’l-vâcîd, güvenilir kişilerin en latîfi, itimat edilen kişilerin övüncü, vâkıfın azatlılarından Ruzbetü’s-Şemsî ve Necîbüddin Ayaz ile bunların evlâtlarına...*” (VGMA, 2176/34/801) bırakmıştır. Böylece, vakıflarının uzun süre hizmet verebilmesi umuduyla azatlı kölelerinin en tutarlı olanını tercih ettikleri gibi, bu kişileri ilgili değerleri benimsemeye teşvik etmişlerdir. Şemseddin Altun Aba’nın mütevellî ve nazır olarak azatlı kölelerinden Necîbüddin Ayaz ve Ruzbe’yi tayin etmesinden hareketle çocuğunun olmadığı kabul edilebilir. Azatlı kölelerden Emîr Mübarizeddin Ertokuş’un 669/1270-1271 tarihli vakfiyesinde vakfının idaresini azatlı kölelerinden olan Armağan Şah üzerine devretmesi, onun da evladı olmadığını göstermektedir (Turan, 1947, 415-430). Yine vakfiyesinde başka azatlı kölelerinin de adları geçmektedir. Selçuklu yönetiminde azatlı köle olan bazı devlet adamlarının çocukları vardır. Armağan Şah da 637/1239-1240 yılında bir medrese inşa ettirmiş ve Armağan Şah’ın evladının olduğu, vakfiyedeki tevliyetin kendisinden sonra oğullarına şart kılınmasından anlaşılmaktadır. Emîr Celâleddin Karatay’ın çocuğu olmayıp, 645/1248 tarihli kervansaray vakfiyesinde Karatay Medresesi’nin tevliyetini yani idaresini “*...vakıflar üzerindeki tevliyeti, yaşadıkça, kendisine, sonra Tanrının kurtarısı kardeşi büyük emir Kemâleddin Rumtaş’a, onun da ölümünden sonra, ikbâlî devam edesi diğer kardeşi büyük emîr, sipehsâlâr Tanrı kulu (Abdullah) oğlu Seyfeddin Kara Sunkur’a*” şart koşmuş (VGMA, 608/1/148; Turan, 1948, 19) ve

bu görev onların nesillerinden devam etmiştir. Eğer ailenin erkek çocuklarından ve nesillerinden geride kimse kalmazsa bu görev azatlı kölelerinin en iyi erkeklerinin oğullarına verilecektir (Turan, 1948, 143). Osman Turan kölelikten yetişen bazı devlet adamlarının çocuğunun olmamasının devlet sistemiyle alakalı bir mesele olabileceğini ifade etmektedir (Turan, 1947, 200). Bu açıdan bakıldığında dîvân teşkilâtında yüksek rütbeli olan ve azatlı kölelikten gelen devlet adamlarının çocuklarının olmadığı söylenebilir.

Emîr Kaya Paşa b. Kaya Çelebi b. Muhammed Çelebi, 585/1189 yılında Amasya’da inşa ettirdiği Kaya Paşa Camiinin yönetimini kendisinden sonra erkek çocuklarına, bunların neslinin tamamen kesilmesi halinde ise torunlarından kız olanlarına ve azatlı kölelerine tevdi etmiştir (VGMA, 587/139/169). Yavtaş Arslan b. Sinbat b. Gürcü’nün de, Selçuklu devletinde Sipahsâlâr hizmetinde bulunan gayrimüslim bir gulâm iken ihtida ettiği, Sivas’ta 609/1213 yılında yaptırdığı Kesik Köprü vakfiyesinden anlaşılmaktadır (VGMA, 581/288/290; Yinanç, 1994, 5). Vakfiyesinde onun künyesi “*Esedüddîn, Hâcib, Emîr-i Sipahsâlar, Kutluğ Uluğ Ebû'l-Lays Yavtaş Arslan b. Sinbat b. Gürcü*” olarak kaydedilmiştir. Yavtaş Arslan vakfının idaresini öncelikle Gürcü, Sinbat ve Şid adlarındaki çocuklarına, bunların nesilleri kesilirse de azat edilmiş kölelerine ve onların çocuklarına bırakmıştır. Yine 699/1300 tarihli Amasya Burmalı Minare (Pervâne) Camiinin idaresi de aileden sonra azatlı kölelere ve bunların nesillerine bırakılmıştır (VGMA, 579/31/19).

Kemaleddîn Oğulbey 646/1248 yılında Konya’da inşa ettirdiği Hızır İlyas (Ilık) Zaviyesi olarak bilinen vakfın idaresini ve nâzırlık görevini öncelikle kendi erkek nesline, bunların soyu kesilirse aynı görevleri azatlı kölelerinin çocuklarına bırakmıştır (VGMA, 2176/224/518). Vakıf kurucusu Şeyh Seyyid Nureddin Alparslan b. Sârîmeddîn Muhammed b. Ebu Bekir el-Kemâhî er-Rufâî’nin 655/1257 yılında Amasya’da inşa ettirdiği zaviyesinin idaresini ve şeyhlik görevini nesilden nesle erkek evlatlarına, onların nesli kesilirse aynı şartlarda kadınlara ve bunların da soylarının kesilip neslinin devam etmediği açıkça ortaya çıktığı zaman idarecilik ve şeyhlik görevini azatlı kölelerine ve onların evlatlarına bırakmıştır (VGMA, 10/1/1; Bayram, 1994, 33). Bu vakfiyede dikkat çeken önemli bir husus, öncelik erkek çocuklara verilse de sadece erkek çocuklara değil kız çocuklara, hatta azatlı kölelerinin de kız çocuklarına idarecilik görevinin verilebileceğinin ifade edilmesidir. Bu durum, Türkiye Selçuklu vakıflarında nadir karşılaşılan bir durumdur ve hem kadınlara hem de kölelere karşı bakış açısını göstermesi bakımından çok değerli bir ayrıntıdır.

Yine Çankırı’da 670/1272 yılında inşa ettirilen Şeyh Mehdi zaviye ve türbesinin vakıf kurucusu Billur Bey olup, Emîr Cemaleddin Ferruh’un kardeşidir. Billur Bey, zaviyesinin yönetimini ve şeyhliğini kendi ailesinin neslinin kesilmesinden sonra azatlı kölelerine ve onlardan sonra da onların azatlı kölelerinin en sâlihine tevdi etmiştir. Cemaleddin Ferruh ise Türkiye Selçuklu Devleti’nde gulâmhaneden yetişen ve sarayda taştâr, üstadüddâr gibi hizmetlerde bulunarak devrin sultanlarına yakın olan bir devlet adamıdır. Cemaleddin Ferruh aynı zamanda Sivas’ta Sultan I. İzzeddin Keykâvus’un yaptırdığı dârüşşifânın da mütevellisidir. Kendisi de atabey olarak görev yaptığı Çankırı’da 632/1235 yılında bir dârüşşifâ ve 639/1242 yılında bir dârühadis vakfetmiştir (Önge, 1962, 251-259). Zaviye vakıflarında mütevellilikten başka önemli bir dinî ve tasavvufî birikim gerektiren şeyhliğin de azatlı kölelere tevdi edilmesi onların dini ve tasavvufî açıdan da yetkin olduklarına işaret edebilir.

Türkiye Selçuklu vakıf kurucuları azat etmiş oldukları köle ve cariyelerini aile bireyleri gibi görmüşler ve aile bireylerine gösterdikleri şefkat ve merhametin aynısını bu insanlardan esirgememişlerdir. Örneğin, vakfının yönetimini azat ettiği kölelerine

ve bu kölelerin çocuklarına bırakanların yanında, vakfın gelirinin bir kısmını kendilerinin, annelerinin ve babalarının ve hatta kardeşlerinin azatlı kölelerine tahsis edenler de azımsanmayacak orandadır. Celâleddin Karatay kervansaray vakfiyesinde, kendi akraba ve azatlı kölelerinden ihtiyaç sahibi olup kervansarayaya sığınan kadın, erkek, Müslüman ya da gayrimüslim fark etmeksizin herkese her yıl 120 dirhem para ile 24 müd zahire verilmesini istemiştir (VGMA, 578/3; Turan, 1948, 115; Odabaşı, 2019, 78-82). Buradaki amaç, diğer muhtaçlarla birlikte azatlı kölelerine de belirli oranda yıllık gelir tahsis ederek acz içinde olan aileleri koruma altına almaktır. Amasya Şeyh Seyyid Nureddin Alparslan Zaviyesi vakfiyesinde de gelirlerinin, vakfın bütün giderlerinin karşılanmasından sonra azatlı kölelere ve onların evlatlarından muhtaç olanlarına harcaması şartı vardır (VGMA, 10/1/1; Bayram, 1994, 33).

Fatma Hatun Konya’da inşa ettirdiği külliyesinde vakfının gelirlerinin yarısını, hayatta oldukları müddetçe, azatlılarına ve onların evlatlarına, annesinin azatlılarına ve onların evlatlarından erkeklere ve kadınlara eşit olarak vakfetmiştir. Vakfiyede bahsi geçen kadın ve erkek azatlı kölelerin adları da sıralanmıştır¹². Bu kişilerin arasında fakihlerin bulunması, Fatma Hatun ve annesinin ilmi sınıfı da desteklediğini ve azatlı kölelerine ilim tahsil etme imkânı verdiğini açıkça göstermektedir.

Selçuklu vezirlerinden Sâhib Ata Fahreddin Ali, 678/1280 ve 680/1282 tarihli vakfiyelerinde Konya ve Sivas’taki vakıflarının idarecilik görevini sağ olduğu müddetçe bizzat kendisine, kendisinden sonra erkek evlatlarına, erkek evlatlarından tevliyeti üstlenecek biri kalmazsa azatlılarına, azatlılarından da kimse kalmazsa azatlılarının çocuklarından en sâlih, ihlâslı, lâyıık ve en yetişkin olanının üstlenmesini şart koşmuştur. Yukarıda değinildiği gibi, vakıf kurucusunun, miras olarak tamamı evlatlarına kalabilecek olan malının ve mülkünün bir bölümünü vakfa diğer bir bölümünü de evlatlarına tahsis etmiş olması, vakfın devamının yanında evlatlarını da gözetme düşüncesi olarak görülebilir. Hatta evlatlarının nesli kesilirse onların yerine idarecilik görevini diğer vakıflarda olduğu gibi azatlı kölelerine bırakması da Selçuklu toplumunda Müslüman halk ve idarecilerin bu kesime karşı bakış açısının inceliğini göstermesi bakımından önemlidir. Vakfiyede ayrıca, kurumda görevlendirilecek olan bazı personelin de vakıf kurucusunun azatlı köleleri arasından seçilmesi şartı vardır. Buna göre tahsildarlık görevini hakkıyla yerine getirebilecek, görevine bağlı iyi bir azatlık kölenin tercihini istenmesi, onun toplumsal statüsüne, Müslüman, Türk, Fars gibi etnik ya da mezhepsel durumuna göre değil, görev liyakatine, ahlâki yeterliliğine dikkat çekilmesi azatlı vakıf görevlilerinde liyakate ne kadar önem verildiğini göstermektedir (VGMA, 604/67-73/90; VGMA, 592/101-103/91; Odabaşı, 2019, 88, 168).

Vakıf gelirlerinden mimara maaş bağlanan tek örnek yine Sâhib Ata Fahreddin Ali’nin vakfiyesidir. Vakfiyede tahsildarda olduğu gibi mimarın görevi hakkıyla yerine getirebilecek, görevine bağlı, vakıf kurucusunun iyi bir azatlı kölesi olması şartı vardır. Vakfiyede mimarın adı geçmemesine rağmen, Dârülhadis Medresesi’nin (İnce Minareli Medrese) taç kapısındaki madalyonların içinde yer alan “*Amel-i Kôlük*

12 Fatma Hatun’un kendi azatlılarının adları; İftiharüddin Cevher, Abdullah oğlu Hoca Sabih, Yakub oğlu Fakih Alemüddin, Şücaeddin oğlu Şemseddin Uğurlu ve kardeşi Ali Bekir, Abdullah oğlu Aksungur, Abdullah oğlu Kutlu Bey, Abdullah oğlu Ağa Bekir, Abdullah oğlu Alemüddin Şeyh, Sunkurca oğlu Şemseddin Mehmed, kardeşi Ahmed, Karaca oğlu Osman ve babası Uran bin Davud’dur. Fatma Hatun’un özgürlüğüne kavuşturduğu kadın hizmetlilerin adları ise Araku’l-Hevâ, Kasbü’s-süker Lems, Sünbüle, Yavaş Hatun, Şems, Mâh-ı Cihan, Mâh-ı Efruz, Mâh-ı Rûy, Müştêhâ, Nâzin, Şirin, İnci Nigâr, Rûz-ı Cihan Hatun, Hızır’ın kızı ve annesi, Hümâ, Mahmûde, Ayşe ve onun büyük annesidir. Fatma Hatun’un annesinin de Bedreddin Lü’lü’ adında bir azatlısı vardır. (VGMA. 596/151/152)

bin Abdullah” yani “*Kölük b. Abdullah tarafından inşa edildi*” yazısı ile medresenin mimarının vakfiyede ifade edilen Sâhib Ata Fahreddin Ali’nin azatlı kölelerinden Kölük b. Abdullah olduğu söylenebilir. Sâhib Ata Fahreddin Ali Konya’daki vakıflarının kâtipliğini de azatlı kölesi Seyfeddin b. Abdullah’a bırakmıştır (VGMA, 592/101/61).

Türkiye Selçukluları döneminde yüksek bütçeli vakıflar inşa eden azatlı erkeklerin yanında azatlı kadın vakıf kurucular da vardır. Başkent Konya ve diğer Selçuklu şehirlerinde sadece hanedan ailesinden olan kadınlar değil, devlet adamlarının kızları¹³ ve eşleri ile azatlı köleleri ve maddi durumu yeterli olan kimseler vakıflar inşa ettirmişler ya da eşlerinin kurdukları vakıflara çeşitli bağışlar yapmışlardır. Sultan II. İzzeddin Kılıç Arslan’ın azatlı kölesi Sanever Atika, Ilgın’ın Beykonak köyündeki 576/1180 tarihli Dediği Sultan Zaviyesi ve Camiinin banisidir. Kitabesinde “*Sultanların ulusu II. Kılıç Arslan ve oğlu Büyük Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev’in devletli günlerinde Kılıç Arslan’ın azatlı cariyelerinden bilgin, sofı, müteyyin, Allah’tan korkar, din ve dünyanın sevgisini kazanmış ve kadınlığın şerefi olan Sanever Hatun...*” (Oral, 1957, 44) şeklinde nitelendirilmiştir. Bu örnek, Selçukluların ilk dönemlerinden itibaren azatlı kadın kölelerin vakıf kurma faaliyeti içerisinde bulduklarını göstermektedir.

5. Mahkemede Şahitlik Eden Azatlı Köleler

İslâm hukukunda şahitlik, en önemli delillerden biri olarak kabul edilmektedir. Bir kişinin başka biri üzerinde hakkı olduğunu göstermek için, kadı huzurunda ve iki hasmın yanında, “şahitlik ederim” şeklinde ifade verilerek gerçekleştirilmiştir. Şahitliğin geçerli olması için, şahidin şahitlik ettiği olay sırasında akıllı ve gözünün görür olması, baliğ ve özgür olması, kör-dilsiz, ayrıca kazf¹⁴ suçundan ceza görmüş olmaması şartı vardır (Ekinci, 2008, 385-386). Selçuklu dönemindeki şahit köleler azatlı olmaları nedeniyle özgür olma şartını karşılamışlardır. Ancak burada özellikle üzerinde durulması gereken husus, şahitliğin geçerli olması için aranan diğer şartların da azatlı kölelerde varlığının kabul edilmiş olmasıdır. Türkiye Selçukluları dönemine ait vakfiye, hüccet ve satış belgesi gibi mahkeme kayıtlarında şahit olarak çokça azatlı köle adına rastlanmaktadır ki, bu durum onların hür olmaları dışındaki şartları da sağladıklarının delilidir.

700/1301 tarihinde Amasya’ya bağlı Ortaköy’ün sahibi olan Kutluğ Bey’in kızı Sâliha Hatun, Amasyalı Bedrüdün Ebubekir’i kendisine vekil tayin ederek bu köyün ¾ Mehmed oğlu Şeyh Nureddin Alp Arslan’a satmıştır. Bu satışa büyük beylerden olduğu ifade edilen Ömer Bey’in azatlı kölesi ve Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ve I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) dönemi emirlerinden Kutluğca b. Abdullah şahitlik etmiştir (Oral, 1950, 1). Yine Selçuklu dönemine ait 702/1303 tarihli bir satış belgesinde Fatma Hatun’un azatlı kölelerinden Şücaeddin Uğurlu, IV. Rükneddin Kılıç Arslan’ın kızı Selçuk Hatun’a, Tokat’ın İsa Meşhet köyünde satın aldığı bazı mezarlar için mahkemede vekalet ve şahitlik etmiştir (Oral, 1995, 387). Aynı belgede Sadeddin Mübarek’in azatlı kölesi Sarimüddin b. Abdullah şahittir.

Fatma Hatun vakfiyesine, Emîr Süleyman b. Şerif’in azatlısı “... *hacıların ve dinin övüncü*” olarak tarif edilen Cevher b. Abdullah ve Fahreddin Bey’in azatlısı

13 Tokat’taki Sömbül Baba Zâviyesi’nin bânisinin dönemin kaynaklarında adı geçmeyen, ancak “safvetü’l-dünya ve’l-dîn” unvanını kullanan ve Selçuklu hanedanıyla evlilik bağı olduğu düşünülen vezir Muînüddin Pervâne’nin kızı olma ihtimali vardır, (Wolper, 2000, 42-43)

14 Kazf, bir kişiye onun zina ettiği isnadında bulunmak veya kişinin nesebini inkâr etmektir, bk. (Babayiğit, 2018, 313-392)

Seyfeddîn b. Abdullah (VGMA, 2178-0/42/30) şahitlik etmişlerdir. Selçuklu devlet adamlarından azatlı köle Zeyneddin Beşâre b. Abdullah, kendi adıyla Konya'da Beşâre Bey/Ferhuniye Mescidi, Niğde Alaeddin Camii gibi vakıflar inşa ettirmenin yanında I. İzzeddîn Keykâvus'un dârüşşifâ vakfiyesinin de şahitleri arasındadır (VGMA, 584/288/138).

Bahaeddin Kutluğca b. Abdullah, daha önce bahsedilen azatlı kölelerden Yavtaş Arslan b. Sinbat b. Gürcü vakfiyesinin de şahitleri arasındadır. Bahaeddin Kutluğca Sinop kalesi burçlarından birini inşa ettirmiştir ve kitabesine "...*Kayseri sübaşısı zayıf kul Bahaeddin Kutluğca...*" şeklinde kaydedilmiştir (Behçet, 1930, 43-49). Yine daha önce vakıflarından bahsedilen Emîr Celâleddîn Karatay, Mübârizeddîn Ertokuş (Turan, 1947, 419) vakfiyesinin şahitleri arasındadır. Halifet Gazi vakfiyesinin şahitleri arasında Sinaneddin Savcı b. Barger b. Abdullah (VGMA, 610/37/46), Şeyh Süleyman Türkmânî Zaviyesi'nin şahitleri arasında da Mübarek b. Abdullah adlarında azatlı köleler vardır. Netice olarak Selçuklu kadınları tarafından kayda geçirilen birçok resmi vesikada azatlı kölelerin şahitlik ve mahkeme huzurunda vekâletle işlem yaptıkları anlaşılmaktadır.

6. Tüccar Olarak Azatlı Köleler

Selçuklu toplumunda köleler, sadece yüksek rütbeli memurluklarda görev yapan, emeğinden faydalanılan bir çalışan durumunda değildirlir ve aralarında tüccarlık yapanlar da vardır. Selçuklular döneminde Konya'daki nüfusun önemli bir kısmını, idareciler ve askerler oluştursa da şehirde İslâm ülkeleri üzerinden gelen ve buraya yerleşen önemli miktarda Müslüman, azat edilmiş köle kökenli tüccar ve esnaf bulunmaktadır. Bazı vakfiyelerden bu tüccarların nereden geldikleri, kökenleri ve meslek alanları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Hızır İlyas Zaviyesi vakfiyesinde pamuk tüccarı olduğu anlaşılan İmad b. Abdullah'ın (VGMA, 2176/224/518) adı geçmektedir. Sivas Dârüşşifâ'sı vakfiyesinde ise bezzâz yani kumaş tüccarı bir azatlı köle olan Alişir b. Ali b. Abdullah'tan (VGMA, 584/288/138) bahsedilmektedir.

Şemseddin Altun Aba'ya ait vakfiyede Konyalı bazı tacirlerin adları sıralanırken bunlar arasında azatlı tacir Mevlâ Hacı b. Aşır b. Abdullah ve yine bu şahsın tacir olan Hoca Adlı b. Abdullah adındaki bir azatlısı dikkati çekmektedir. Yine aynı vakfiyede başka bir tüccar Hacı Bahtiyar b. Abdullah'ın Konya'daki mülklerinden bahsedilse de bunların hangi alanlarda tüccarlık yaptıkları kaydedilmemiştir (VGMA, 2176/34/80; Turan, 1947, 232). Selçuklu döneminde tacir kelimesi sadece şehirde esnafılık yapanlar için değil, uluslararası ticaret emtiası taşıyanlar için de kullanılmıştır. Türkiye Selçuklu sultanları, Anadolu'da ticareti olduğu kadar tarımı da teşvik ederek desteklemişler, özellikle savaş sebebiyle boşaltılan bölgelere çiftçilikle uğraşan kitleleri yerleştirmişlerdir. Altun Aba vakfiyesinde çiftçilikle hayatını idame ettirdiği anlaşılan Mahmud b. Abdullah (VGMA, 2176/34/80) adlı bir azatlı kölenin adı geçmektedir.

7. Mülk Edinme İşlemlerinde Azatlı Köleler

Türkiye Selçukluları döneminde yüksek bütçeli vakıflar kuran azatlı kölelerin vakfiye kayıtlardan Anadolu'nun birçok farklı şehrinde zengin mülklerinin ve gelirlerinin olduğu görülse de, gayrimenkullerini nasıl edindiklerini gösteren belgeler oldukça sınırlıdır. Kadın ve erkek köleler arasında mülk edinme bakımından farklılık yoktur, azat edilmiş kadın köleler de erkekler gibi mülk edinmişlerdir. Selçuklu sultanlarının bir hizmet karşılığı olduğu gibi, beylere ya da varlıklı kimselere,

para karşılığında temlik ettiği köyler de vardır. Satış karşılığında gerçekleştirilen bu türlü temlikler hakkında Selçuklu mahkemelerinden çıkmış bazı resmî belgeler günümüze ulaşmıştır. Örneğin sultan II. İzzeddin Keykâvus, 657/1258-1259 yılında Seferihisar'a bağlı Boğuş Köyü'nü Emîr İsmail b. Artuk'a elli sultani altına, yine 660/1261-1262'de, Amasya'da İlarıslan Köyü'nü Emîr Esedüddin b. Yağıbasan'a üç yüz sultani altın karşılığında satıp temlik ettiğini şer'î kayıtlar göstermektedir (Turan, 1948, 335). Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan da kadı Ebulmuhsin b. Ahmed b. el-Merendî'ye Lârende'ye tabi Sıdırğa mezrasını temlik ettiğini gösteren temliknâme, adı geçen mülkün sahibi tarafından satılabileceğini ya da vakıf ve hibe edilebileceğini göstermektedir (VGMA, 484/356). Yine 700/1300-1301 tarihinde Alp Arslan bin Mehmed, Amasya'da bulunan Ortaköy'ün dörtte birini Ebu Bekir b. Ali b. Arab Şâh'tan üç bin dirhem gümüşe satın almıştır (Turan, 1948, 336).

Satılan araziler dışında Selçuklu sultanlarının kendilerine üstün hizmette bulunmuş devlet adamlarına kendi tasarruflarında kullanmaları yönünde temlik ettikleri araziler de vardır (İbn Bîbî, 1956, C.1, 265-266). Bu mülk arazilerin bir kısmı, miri araziden ayrılarak hizmetleri karşılığında verilenlerin evlatlarına intikal etmiş, bir kısmı da vakıf haline getirilmiştir. I. Alâeddin Keykubad sultanlığı zamanında kendisine sadakatle bağlı olan Emîr Hüsameddin Çoban'a Kastamonu taraflarını mükâfat ve mülk olarak vermiş ve bu araziler sonradan onun evlâdına devredilmiştir (İbn Bîbî, 1956, C.2, 80). Aynı şekilde vezir Muinüddin Süleyman Pervâne, Sinop'u iki yıllık bir kuşatmadan sonra Trabzon Rum İmparatorunun elinden almaya muktedir olduktan sonra talebi üzerine burası kendisine mülk olarak verilmiştir (Aksarayî, 2000, 63). Tarihi süreç içerisinde çoğu vakıf haline gelen bu tür mülk köy ve mezralar zamanla tamamen ya da kısmen satılarak el değiştirmiştir. Satış işlemlerinin sebebi her zaman belirgin değildir. Ancak devlet adamlarına yapılan bu satış örneklerinden azatlı kölelerin de satış yoluyla mülk edinmiş olabilecekleri rahatlıkla söylenebilir.

Sonuç

Türkiye Selçuklu toplumunda kölelik ile ilgili yapılan çalışmalarda, konu çoğunlukla köleliğin kurumsal yapısı, ticareti ve eğitimi düzeyinde ele alınırken bu çalışmada kölelik statüsü sona eren azatlı kölelerin toplum nezdindeki sosyoekonomik durumlarını tespit etmeye odaklanılmıştır. Selçuklular döneminde kölelik, devletin diğer kurumları gibi İslâm hukuku temelinde varlığını devam ettirmiştir. İslâm dini köle elde etme kaynağını savaş esirleriyle sınırlandırmış olsa da Türkiye Selçukluları döneminde uygulamada esir ticareti ve hediyeleşme gibi farklı kaynaklardan da köle tedarik edilmiştir. Ancak Selçuklu köleliğinin Batı dünyasında görülen kölelikten açıkça farklı ve kesinlikle daha insani olduğu bu kesimle ilgili çeşitli konulara ışık tutan vakfiyeler ve kroniklerden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kölelerin azat edilmesi dinî, idari ve toplumsal olmak üzere çeşitli yollarla teşvik edilmiş, gulâmların sahibine varis olduğu dahi görülmüştür. Özellikle Selçuklu dönemi vakfiye kayıtlarından gulâm kökenli olan azatlı kölelerin sahip oldukları kişisel mülk analizi yapılarak bu kişilerin 12. ve 13. yüzyıl şartlarında Anadolu toplumu içindeki hukuki, medeni ve ekonomik durumlarını tespit etmek mümkündür. Azat edilenler arasında çok sayıda yüksek rütbeli devlet adamları vardır ki bunlar çok zengin bütçeli vakıflar inşa ettirmişlerdir. Bununla birlikte Selçuklular döneminde vakıf gelirlerinden köleleri özgürlüklerine kavuşturmak için de bütçeler ayrılmıştır.

Selçuklu vakfiyelerinde azatlı köleler hakkında yer alan bilgiler, Müslüman ve gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadığı Anadolu'da din, dil, etnik ve toplumsal statü

farklılıklarının toplumsal hayatın zeminini oluşturmada çok fazla etkili olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Azatlı köleler, toplum tarafından insani şartlarda kabul görüp hayatlarını sıradan insanlar olarak, ötekileştirilmeden devam ettirmişlerdir. Mahkeme kayıtlarında şahit olarak çokça azatlı köle adına rastlanması, ayrıca bu kesimin sadece emeğinden faydalanılan çalışanlar değil, aynı zamanda içlerinde ticaretle de aktif olanların bulunması bu durumu teyit etmektedir. Sonuç itibarıyla Selçuklu Devleti'nin kölelere yaklaşımı genellikle İslâm hukuku çerçevesinde olmuş, hukuken mal statüsünde kabul edilmelerine rağmen idari ve toplumsal olarak insan oldukları gerçeği göz ardı edilmemiştir.

Kaynaklar

Kur'an-ı Kerim, 4-92.

Kur'an-ı Kerim, s. 5-89, 58-3, 4-25, 47-4.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 10/1/1.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 2176.34.80.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 2176/224/518.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 2178-0/42/30

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 484/356.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 578/3.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 579/31/19.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 581/288/290.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 584/288/138.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 587/139/169.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 592/101/61.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 592/101-103/91.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 596/151/152.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 604/67-73/90.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 608/1/148.

VGMA, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi. [VGMA]. Defter No. 610/ 37 / 46.

Abdussellâm et-Tirmânîni. *er-Rıkkü Mâzihi ve Hâdirihi*. Kuveyt: 1979.

Ahmed Eflâkî. *Ariflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2010.

Akgündüz, Ahmet. *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995.

Altunsoy, Nazlı. "Selçuklu Anadolu'sunda Kölelik", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3/3 (2019), 338-349.

Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi. nşr ve çev. Feridun Nafiz Uzlu. 3. Cilt. Ankara: 1952.

Atar, Fahrettin. "Mükâtebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/530-532. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Ayan, Ergin. "Türkiye Selçukluları'nda Köle Emirler (I) Mübârizeddin Çavlı", *Karadeniz*. S. 3 (2009/1), 125-139.

Ayan, Ergin. "Türkiye Selçukluları'nda Köle Emirler (III) Emîneddin Mikael", *Karadeniz*. S. 9 (2009/2), 9-18.

- Aydın, M. Akif ve Hamidullah, Muhammed. “Köle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/237-246. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Babayiğit, Beşir. “İslâm ve Osmanlı Ceza Hukukunda Kazf Suçu”, *Erzincan Binali Yıldırım Üni. Hukuk Fakültesi Dergisi*. 22/3-4 (2018), 313-392.
- Bakırcı, Ömür. “Hacı Ferruh Mescidi”, *Vakıflar Dergisi*,. S. 8 (1961), 171-184.
- Başkumandan Simbat. *Başkumandan Simbat Vekâynâmesi*. çev. H. D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi’nde basılmamış nüsha, (t. y.).
- Baybars el-Mansûrî. *Zubdat al-Fikra fî Târih al-Hijra*. nşr. D. S. Richards. Beyrut: 1998.
- Bayram, Sadi. “Amasya-Taşova-Alparslan Beldesi Seyyid Nureddin Alparslan Er-Rufai’nin 655 H./1257 M. Tarihli Arapça Vakfiyesi Tercümesi ile 996 H. / 1588 M. Tarihli Seyyid Fettah Veli Silsile-Namesi”, *Vakıflar Dergisi*. S. 23 (1994), 31-74.
- Behçet, Mehmet. “Sinop Kitabeleri”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*. 1/4 (1930), 43-49.
- Brown, Christopher Leslie ve Morgan, Philip D. (ed.). *Kölelerin Silahlandırılması: Klasik Zamanlardan Modern Çağa*. New Haven ve Londra: Yale University Press, 2006.
- Değirmençay, Veyis. *Kâni’i-yi Tûsi ve Kelile ve Dimne’de II. İzzeddin Keykâvûs’a Methiyeleri*. Erzurum: 2005.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2008.
- El-Ömerî. Mesalikü’l-epsâr’a Göre Anadolu Beylikleri. *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar. Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Mesalikü’l- Ebsar’a Göre Anadolu Beylikleri*. çev. F. Taeschner, haz. Yaşar Yücel. 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Emecen, Feridun. “Ayasuluk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/225-227. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- En-Nüveyrî. *Nihâyetü’l-Ereb fî Fünûni’l-Edeb, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*. haz. W. De Tiesenhausen, çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- Gordlevski, Vladimir. *Anadolu Selçuklu Devleti*. çev. Azer Yaran. Ankara: Onur Yayınları. 1988.
- Gökhan, İlyas. “Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.1 (2012), 117-158.
- Göksu, Erkan. “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhâneler”, *Nüsha*. S. 24 (2007), 65-84.
- Gregory Abûl-Farac. *Abû’l-Farac tarihi*. çev. Ö. R. Doğrul. 2. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. “I. Alaeddin Keykubad Dönemi Emirlerinden Bedreddin Gühertaş (Gevhertaş) (d. ? - ö. 1262)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*. (2011), 119-136.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. “Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarından Esededdin Ayaz”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 27 (2010), 471-488.
- Hasan b. Abdülmü’min el-Hoyî. *Selçuklu İnşâ Sanatı Gunyetü’l-Kâtip ve Münyetü’l-Tâlib Rûsûmu’r-Resâil ve Nücûmu’l-Fezâ’il*. haz. C. Yakupoğlu-Namiq Musalı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev. A. Sait Aykut. 1-2. Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- İbn Bîbî el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca’ferî er-Rugadî el-Münşî. *El-Evâmîrû’l-Alâ’iyye fî’l-umûri’l-Alâ’iyye (Selçuknâme)*. çev. Mürsel Öztürk. 1-2. Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbn Bîbî, Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadî. *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi İbn Bibî’nin Muhtasar Selçuknamesinden*. çev. M. Nuri Gençosman. 1. Cilt. 1941.
- İbn Havkal. *Suretü’l-Arz*. Leiden: 1967.
- İbnü’l-Esir. *İslâm Tarihi, el-Kâmil fî-t Târih Tercümesi*. çev. Ahmet Ağırakça & Abdülkerim Özaydın. 9. Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İbrahim Hakkı Konyalı. *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Konya: 1997.
- Karaismailoğlu, Adnan. “Selçuklu Sarayında Şiir ve Şair”, *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (Bildiriler) (25-26 Nisan 1995)*. 133-139. Konya: 1996.
- Karaman Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. 1. Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kerîmüddin Aksarâyî. *Müsâmeretü’l-Ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

- Köymen, M. Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.
- Lewis, Bernard. *Ortaoğru'da Irk ve Kölelik*. çev. Enver Günsel. İstanbul: Truva Yayınları, 2006.
- Merçil, Erdoğan. "Taştâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/161-162. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Merçil, Erdoğan. *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî. *Kitâb-ı Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sûrûr*. trc. Ahmet Ateş. 2. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Muhammed b. Ali b. Süleyman Ravendi. *Rahat-Us-Sudûr ve Ayet-Ûs-Sûrûr*, çev. Ahmet Ateş. 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957-1960.
- Muhammed Emin Reyâhî. *Zebân ve Edeb-i Farsî der Kalemrov-i Osmanî*. Tahran: 1369.
- Nesevî. *Celâlüttin Harezemşah*. çev. Necip Asım. İstanbul: Devlet Matbaası, 1934.
- Nizâmülmülk. *Siyâsetnâme*. çev. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009.
- Odabaşı, Zehra. "Selçuklu Hanedanından Bir Bani: Fatma Hatun ve Külliyesi", *Belleten*. 88/313 (2024), 731-769.
- Odabaşı, Zehra. *Selçuklu Emiri Celâleddin Karatay ve Vakıf Eserleri*. Konya: 2019.
- Odabaşı, Zehra. *Selçuklunun Son Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali ve Vakıfları*. İstanbul: 2019.
- Oral, M. Zeki. "Selçuklular Devrinden Kalma İki Senet", *Anıt Dergisi*. Haziran/18 (1950), 16-19.
- Oral, M. Zeki. "Sultan Hatun Senedi", *Belleten*. 19/75 (1955), 385-394.
- Oral, M. Zeki. *Turgut Oğulları, Eserleri-Vakfiyeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.
- Ömer Ferrûh. *el-Arab fi Hadâretihim ve Sakâfetihim ilâ Ahiri'l-Asri'l-Ümevî*. Beyrut: 1981.
- Özergin, M. Kemal. *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul: 1959.
- Özkarıcı, M. *Niğde'de Türk Mimarisi*. Ankara: 2001.
- Parlatır, İsmail. *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*. Ankara: 1992.
- Pipes, Daniel. *Köle Askerler ve İslam: Bir Askeri Sistemin Doğuşu*. New Haven ve Londra: Yale University Press, 1981.
- Pirenne, Henri. *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*. çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: 1991.
- Reşidü'd-din Fazlullâh. *Câmi'ü't-Tevârih (Selçuklular Kısmı)*. nşr. Ahmet Ateş. 2. Cilt. 5. Cüz. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Ricoldus de Monte Crucis. *Doğu Seyahatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortaoğru Yolculuğu*. çev. A. D. Altunbaş. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Risâle fi şirâ'r-rakik ve taklîbi'l-abid*. çev. Abdulhalik Bakır, "Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması ile İlgili Risale", *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler*. Cilt 1. Abdulhalik Bakır. Ankara: 2008, s. 562-587.
- Sadreddin Ali b. Nasr el Hüseyini. *Zübdetü't-Tevârih: Ahbârü'l-Ulemâ ve'l-Mulûk-ı Selçukiyye*. Beyrut: 1983.
- Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*. 7. Cilt. 123/4, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1970.
- Simon de Saint Quentin. *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. (çev. Erendiz Özbayoğlu, haz. Tufan Karasu. Alanya: Daktav Yayınları, 2006.
- Sümer, Faruk. *Yabanlı Pazarı*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985.
- Tanyeli, Uğur. *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)*. İstanbul: 1987.
- Tarih-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)*. trc. ve notlar, Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner. Ankara: Atif Yayınları, 2014.
- Turan, Osman. "Les Soverains Seldjoukides et Leurs Sujets Non-Musulmans", *Studia Islamica*. 1 (1953), 65-100.
- Turan, Osman. "Selçuk Devri Vakfiyeleri Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*. 11/42 (1947), 197-236.
- Turan, Osman. "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II: Mübarizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", *Belleten*. 2/43 (1947), 415-430.

- Turan, Osman. "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III: Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*. 13/45 (1948), 17-172.
- Turan, Osman. "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku, Miri Topraklar ve Hususi Mülkiyet Şekilleri", *Belleten*. 12/47 (1948), 549-573.
- Turan, Osman. *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsânî Esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 14. Baskı, 2003.
- Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Uyumaz, Emine. *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal Büyük Selçukiler, Anadolu Selçukileri, Anadolu Beylikleri, İlhânîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Vryonis, Speros. "Nomadization and İslamization in Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*. 29 (1975), 41-71.
- Vryonis, Speros. "Selçuklu Gulamları ve Osmanlı Devşirmeleri", *Cogito*. Güz S. 29/7. Baskı (2001), 93-120.
- Wolper, Ethel Sara. (2000). "Princess Safwat al,Dunyâ wa al,Dîn and the pro, duction of Sufi buildings and hagiographics in pre Ottoman Anatolia". (Ed.) D. Fairchild Ruggles *Women, Patronage, and Self representation in Islamic societies*. Albany: State University of New York Press, Albany. s. 35-52.
- Yılmaz Önge. "Çankırı Darüşşifası", *Vakıflar Dergisi*. 5 (1962), 251-259.
- Yınanç, Refet. "Sivas Abideleri ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*. 2/23 (1994), 5-18.
- Zekeriyya Kazvinî. *Asârü'l-bilâd ve Ahbârü'l-ibâd*. Beyrut: 1960.

Extended Abstract

Freed slaves, who became an important part of Seljuk society, were able to own property and possessions, hold influential positions at the state level, work as merchants, establish foundations, and even own gulams. Not only emirs of emancipated slave origin, but also ordinary emancipated male and female concubines were able to build foundations as property owners with the status of free persons. While the studies on slavery in the Seljuk society of Turkey mostly focus on the institutional structure, trade and education of slaves, this study focuses on determining the socio-economic status of freed slaves whose slavery status ended in the eyes of the society. During the Seljuk period, slavery, like other institutions of the state, continued to exist on the basis of Islamic law. Although the Islamic religion limited the source of slaves to prisoners of war, the Seljuks of Turkey also procured slaves from other sources such as slave trade and gift exchange. However, the fact that Seljuk slavery was clearly different and certainly more humane than slavery in the Western world is evident from the endowments and chronicles that shed light on various issues related to this sector. In addition, the emancipation of slaves was encouraged through various religious, administrative and social means, and it was even observed that the gulâms were heirs to their owners. It is possible to determine their legal, civil and economic status in the Anatolian society in the 12th and 13th centuries by analysing the personal property owned by freed slaves of gulâm origin, especially from the foundation records of the Seljuk period. There were many high-ranking statesmen among the freed slaves, who built foundations with very rich budgets. Based on the foundations of the freed slaves who established foundations in the Seljuk State, it is possible to determine in which dimension of social life the freed slaves were involved. The information on freed slaves in Seljuk foundations clearly reveals that differences in religion, language, ethnicity and social status were not very effective in forming the basis of social life in Anatolia, where Muslim and non-Muslim populations lived together. Freed slaves were accepted by the society under humanitarian conditions and continued their lives as ordinary people without being marginalised. The fact that there are many freed slaves as witnesses in the court records, and the fact that this group of people were not only labourers whose labour was utilised, but also active in trade confirms this situation.